

van 23 maart werd haastig in deze zin gewijzigd¹ – en inderdaad, alle GAB-directeuren die hun ontslag aangevraagd hadden, verklaarden zich nu bereid, voorlopig in functie te blijven. Dat standpunt werd door de aartsbisschop goedgekeurd. ‘Hij was het met ons eens’, schreef de Kort aan een vriend nadat hij een tweede bezoek gebracht had aan de Maliebaan, ditmaal samen met van Lier (die ook katholiek was), ‘dat het gewetensbewaar vervallen was en dat nu het woord was aan de practici om uit te maken met welke houding het Vaderland het best gediend zou zijn.’²

Er zijn enkele aanwijzingen dat het prijsgeven van het principiële standpunt dat zovelen der directeuren met de hartelijke instemming van hun ondergeschikten ingenomen hadden, bij die ondergeschikten gevoelens van teleurstelling wekte. Op het GAB-Zwolle sprak men van ‘een aangeboden strohalm’, van ‘het botte nazi-listigheidje’ – maar die strohalm was aanvaard, het listigheidje geslikt. ‘Ach ja, ’t is ook geen kleinigheid’, schreef een tot verzet geneigde ambtenaar in zijn dagboek. ‘En wie durft zichzelf volmaakte-zuivere motieven toeschrijven? Wij kleine ambtenaren met onze salarissen-om-net-netjes-door-de-wereld-te-komen, onze vrouwen en kinderen zonder steun van kapitaal, onze aangekweekte afhankelijkheid-van-vadertje-staat.’³

Wat de met uitzending bedreigde arbeiders dachten, laat zich raden. Men neme die zes-en-vijftig uit Tilburg en omgeving van wie de Kort aan mgr. de Jong bericht had, dat zij verklaard hadden, ‘liever iedere consequentie te aanvaarden dan aan deze dwang te gehoorzamen.’ Maakte het voor hen enig verschil of de hun opgelegde verplichting door de bij de Kort geplaatste *Fachwerber* ondertekend was in plaats van door de Kort zelf? Zij hadden stellig gehoopt dat het overheidsapparaat dat hen in opdracht van de bezetter met uitzending naar Duitsland bedreigde, grondig in het ongerede zou geraken – en dat overheidsapparaat draaide door. Onder de oude leiding.

Neen, er was toch wel iets veranderd.

‘De toewijding en het enthousiasme waarmee zovelen hun loopbaan waren begonnen’ (in ’40 of ’41), hadden, aldus Sijes, ‘door de gebeurtenissen in april ’42 een flinke deuk (gekregen).’⁴ Menigeen ging zich kritischer opstellen tegenover het werk dat hij deed. Menigeen beseftte dat de arbeidsbureaus nu eerst recht een toeleveringsbedrijf voor de bezetter geworden waren: toelevering van geschoolde arbeiders. Dat beseftte men ook in illegale kringen; één illegale groep was er (wij weten niet welke) die tot actie over-

¹ VO 48/42 (*Verordeningenblad*, 1942, p. 219–20) d.d. 1 mei 1942. ² Aangehaald in Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 172. ³ A. van Boven: *Jan Jansen in bezet gebied*, p. 121 (29 april 1942). ⁴ Sijes: *De arbeidsinzet*, p. 173.